

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI'NIN HUKUKİ STATÜSÜ ÜZERİNE TARTIŞMALAR

Ömür AYDIN *

Öz

Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB), 3 Mart 1924'te, Şeriye ve Evkaf Vekaleti'nin yerine kurulmuştur. Bu düzenleme ile dini konular, siyasal alanın dışına çıkarılıp idari bir işleve indirgenmek istenmiştir. Ancak bu tercihin aksine kurumun görev ve yetkilerinde ve teşkilatında artan ve büyüyen bir seyir ortaya çıkmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı'na kurulduğundan bu yana birçok misyon yüklenmiştir. Dinin devlet tarafından kontrol edilmesi, daha çok kurucu iradenin ve militan laiklik taraftarlarının beklentilerini yansıtırken, dini nitelikli hizmetlerin karşılanması ise daha çok muhafazakâr kesimin beklentisi olmuştur. Her iki taraf da kurumu, Türkiye'nin sosyal, tarihsel ve siyasal dokusunun sui generis niteliğiyle meşrulaştırmaya çalışmıştır. Özellikle 633 Sayılı Kanun'dan (1965) sonra Başkanlık, sosyal hayatın daha çok içinde olmaya başlamış ve 1980 sonrası dönemde sosyal ve milli dayanışmanın sağlanması için bir araç olarak görülmüştür. Bu durum, 1982 Anayasası'nın korporatist ve solidarist özelliklerinin bir yansımasıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bu şekilde araçsallaştırılması onun yıllar içinde bu derece büyümesinin temel itici gücü olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Diyanet İşleri Başkanlığı, Laiklik, Dini Hizmet, Hukuki Statü, Anayasa Mahkemesi

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi E mail:
omur.aydin@istanbul.edu.tr ORCID: 0000-0002-9144-3549

Discussions on the Legal Status and Representative Problems of the Presidency of Religious Affairs

Abstract

The Presidency of Religious Affairs was established on March 3, 1924, replacing the Ministry of Religious Affairs and Foundations. With this regulation, religious issues were removed from the political sphere and reduced to an administrative function. However, contrary to this preference, an increasing and growing course has emerged in the duties and authorities of the Presidency of Religious Affairs. Since its inception, the Presidency of Religious Affairs has been loaded with various missions. Supporters of militant secularism expected it to control the religion. The conservative people expected it to offer religious public services. Both sides try to explain the need for the Presidency as a product of the social, historical and political structure of Turkish. Especially after the Law No. 633, the Presidency started to be more within the social life. During the 1982 Constitution, the Presidency was seen as a means to ensure national solidarity. For these reasons, the Presidency of Religious Affairs has expanded over the years.

Keywords: Presidency of Religious Affairs, Secularism, Religious Service, Legal Status, Constitutional Court.

1. Giriş

Anayasal bir kurum olarak DİB, kuruluşundan itibaren varlığı en çok sorgulanan ve tartışılan kurumlardan biri olmuştur. Bu tartışmalar, genellikle kurumun statüsü, özerkliği ve temsil sorunları üzerinde şekillenmiştir. Çalışma DİB etrafında yürütülen bu üç temel tartışma alanından ilkinde odaklanmıştır. Temsil ve özerklik sorunu bu çalışmada derinlemesine ele alınmayacaktır. Kurulduğu günden bu yana, DİB mevzuatında yapılan değişiklikler değerlendirildiğinde, Kurumun yetkilerindeki artış ve teşkilatındaki büyüme dikkate değerdir. Bunca tartışmanın gölgesinde DİB, varlığını korumayı sürdürmüş ve yetkilerini artırmıştır. Kuruluş yıllarından, 1950'li yıllara kadar teşkilat yapısı oldukça zayıf kalan DİB, bu döneme kadar, yalnızca ibadet alanının düzenlenmesi ve işleyişi ilgili faaliyetleri olan, genel idare hiyerarşisi altında bir idari bir kurum

olarak çalışmıştır. Ancak 1950'li yıllardan itibaren Kuruma yüklenen misyonda değişiklikler yaşandığını ve özellikle, 1965'te çıkarılan 633 Sayılı Kanun'dan sonra görev ve yetki alanında önemli bir artış olduğunu bunun en son 2010 yılında çıkarılan 6002 Sayılı Kanun ile doruk noktaya çıktığını görebiliriz. Çalışma, bu kadar çok tartışmanın gölgesinde bu seyrin nasıl olabildiğini ele almaya çalışacaktır. Bu amaçla DİB'in kuruluş yıllarından başlayarak, TBMM tutanakları, Anayasa hazırlık komisyonu çalışmaları ve Anayasa Mahkemesi kararları ele alınarak Kurumun gerek statüsü ve gerekse laik bir devlet düzeninde meşrulaştırılması üzerinde şekillenen tartışmalar irdelenecektir.

2. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Kuruluş Sürecindeki Tartışmalar

Cumhuriyet döneminde oluşturulan kurumlar içerisinde DİB kadar meşruiyeti, yetkileri, teşkilatı, temsil sorunu, özerkliği, hukuki statüsü tartışılan başka bir kurum olmamıştır (Kara, 2000, 29). DİB, Cumhuriyet dönemine ait bir kurum olmakla beraber köken olarak Osmanlı'daki Şeyhülislâmlık kurumuna dayandırılabilir. Yeni kurulan Büyük Millet Meclisi, Osmanlı Devleti'ndeki, Şeyhülislâmlık ve Evkaf Nezareti'nin yürüttüğü görevleri sürdürebilmek amacıyla 3 Mayıs 1920 tarihinde kurulan yeni İcra Vekilleri Heyeti (Bakanlar Kurulu) bünyesinde Şer'îye ve Evkaf Vekâleti adlı bir bakanlık oluşturmuştu. Bu bakanlık, 3 Mart 1924 tarihinde Diyanet İşleri Reisliğinin kurulmasına dek de varlığını sürdürmüştü.

Cumhuriyet döneminde "Diyanet İşleri Reisliği" adı altında bir kurumun oluşturulması fikri, Mustafa Kemal'in 1 Mart 1924 tarihinde, Meclis'te yasama yılı açılışı münasebetiyle yaptığı konuşma sonrasında şekillenmişti. Bu oturumda Mustafa Kemal, tedrisatın tevhidî (öğretimin birleştirilmesi) ile ordu ve dinin siyasetten tecrid edilmesi gerektiğini belirten bir konuşma yapmış ve bu sayede dinin yüceltileceğinin altını çizmişti (Türkiye Büyük Millet Meclisi/TBMM, 2011, 8). Bu konuşmadan hemen sonra 3 Mart 1924 tarihinde, Meclis

Başkanlığı'na üç adet kanun teklifi sunuldu. Bu teklifler, Şer'iyeye ve Evkaf ile Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Vekâletlerinin ve Hilâfetin İlğasını, Osmanlı Hanedanının yurtdışına çıkarılmasını ve Tevhid-i Tedrisat konularını içermekteydi. Bu teklifler, Meclis'in o günkü oturumunda, ivedilikle görüşülmüş ve hızlı bir şekilde kanunlaşmıştı. Meclis'te tekliflerin, ivedilikle görüşülmesi talebine, az sayıda itiraz gelmiş olsa da beş saat süren görüşmelerin neticesinde teklifler kanunlaşmıştı. Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti, Meclis'te bu ivedi görüşmenin neticesinde kaldırıldı. Ancak hemen sonra Meclis Başkanlığı'na, Hoca Halil Hulki Efendi (Siirt mebusu) ve beraberindeki 50 mebusun imzasıyla 'Umuru Diyanîye Riyaseti'nin kurulmasını öngören yeni bir kanun teklifi sunuldu. Bu teklif, bugünkü DİB'in temelini oluşturan ilk yasal düzenlemedir. Teklif sahipleri kaldırılan Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti yerine 'Umuru Diyanîye Riyaseti'nin kurulmasını öngören kanun teklifini sunmuşlardı. Gerekçesinde şu hususları dile getirmişlerdi (TBMM Zabıt Ceridesi/7/Devre 2/1, 21):

“Din ve ordunun siyaset cereyanları ile alâkadar olması birçok mahaziridâidir. Bu hakikat bütün medeni milletler ve hükümetler tarafından bir düsturu esasi olarak kabul edilmiştir. Bu noktai nazardan yeni bir hayat varlığı temin etmek vazifesini deruhde eden Türkiye Cumhuriyeti Teşkilâtı Esasiesinde zaten muhaddes olan Şer'iyeye ve Evkaf Vekâleti ile Erkânı Harbiye-i Umumiye Vekâletinin mevcudolması muvafık olamaz. Şer'iyeye ve Evkaf Vekâletinin ilğasına nazaran da bütün evkafın millete intikal etmesi ve ona göre de idare edilmesi tabî bir neticedir. Binaenaleyh berveçhiâtımevaddın derakap bugün ve müstacelen müzakere olunarak kanuniyet kesbetmesini teklif eyleriz.”

Umuru Diyanîye Riyaseti'nin kurulmasına dair teklifin görüşmelerinde az da olsa bazı tartışmalar yaşandığını o günkü Meclis tutanaklarından görmek mümkün (TBMM Zabıt Ceridesi/7/Devre 2/1, 23). Görüşmelerin gerçekleştiği oturumda teklife ilişkin tartışmalar, kurumun gerekliliği ya da varlığı üzerinde

değil daha çok adı üzerinde şekillenmiş ve yoğunlaşmıştır. Kanun teklifinde, teşkilatın adı 'Umûru Diyâniye Riyaseti' olarak öngörülmekteydi. Ancak Meclis Başkanlığı'na verilen bir önerge (takrir) ile bunun 'Umuru diniye' suretinde yazılması teklif edilmiş ve Meclis Başkanı da bu teklifi tartışmaya açmıştı. Yükselen "hayır" sesleriyle beraber Zonguldak milletvekili Tunalı Hilmi Bey söz almış ve "Diyanet işleri varken umuru diniye ne oluyor?" diye itirazını dile getirmişti. Konya Mebusu Mustafa Feyzi Bey bunun üzerine: "Eskiden mâruf ve meşhur olarak (umuru diniye, ulumu diniye, muamelâtı diniye) denilir. Diyanet mastardır, yeni bir tâbirdir, muvafık değildir. Umuru diniye demek de zaten bir beis yoktur" diyerek kurumun adının bu şekilde olmasını önermiş; Çanakkale milletvekili Samih Rifat Bey ise: "... din ile diyanet anasında fikhî bir fark vardır... kazaya dâhil olmıyan ahkâmı, üftayı, ibadâtı, itikadâtı kendi mâna ve mefhumu altında cemedden bir tabiri fikhî vardır ki o diyanettir... Efendim. Bütün kütübüfikihiye ve islâmiyede 'Kazaen ve diyaneten tâbiri müstameldir. İmarat ve Hükümet mânasını cemedden kelimedde iktisadiyat, içtimaiyat, inzibat, tedrisat cümlesi dâhildir. Bunların her biri Hükümetin münkasem olduğu şubata taksim edilmiştir. Meydanda kalan yalnız ibadât, itikadât, üftaye aidolan ahkâmdır ki, Umuru Diyaniye Riyasetine aittir ve (Diyanet) kelimesi tamamıyla bu mânaya mevzudur... Binaenaleyh Meclisi Âlimiz diyanet işleri kelimesini kabul edebilir veyahut (Umuru diniye) tâbirini kabul eder, o başkadır. Yalnız Diyanet kelimesi kâsdettiğimiz mânayı bütün şumulüyle ifade ettiğinden bunun ipkasını rica ederim." diyerek Diyanet kelimesinin kapsayıcı bir anlamı olduğunu ve değiştirilmemesi gerektiğini belirtmişti. Yapılan tartışmalar neticesinde Meclis Başkanı bir oylama yaptırmış ve kurumun adı 'Diyanet İşleri Reisliği' olarak kabul edilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi/7/Devre 2/1, 23).

Meclis oturumundaki bu tartışmalar büyük ölçüde kurumun adı üzerinde yoğunlaşmış gibi görünse de İsmail Kara'ya göre bu tartışmalar, bir kelime oyununun ötesinde; tarafların siyasi hedefleri,

beklentileri ve din-diyamet işlerinin ileride ne yöne doğru seyredeceği meselesiyle ilgili ciddi bir münazaraydı. Kara (2000, 38), yukarıda da sözü edilen Samih Rifat Bey'in değerlendirmelerinden bunun anlaşılabilceğini belirtmektedir. Gerçekten de Samih Rifat Bey'in yaptığı konuşmada altını çizmiş olduğu ayırım, laikleşme yolunda giden bir Devletin tercihini de yansıtıyordu. S.Rifat Bey'e göre gelenin aşamada, ifta, ibadetler ve inanç haricindeki içtimai, iktisadi, inzibative eğitime dair işler, artık devlet müessesesindeki farklı kurumlar tarafından yerine getirilecektir. Bunların haricinde inanç ve ibadetlere ait hükümler kalmaktadır ve bu mevzu 'Umûr-u Diyanıyye Riyaseti'ne ait olacaktır ve 'Diyanet' kelimesinin tercih edilmesi bu ayırımın vurgulanmasını hedeflemektedir (Bulut, 2018). Gerçekten de 429 Sayılı Kanun, yukarıda sözü edilen tartışmalara hukuksal bir kimlik kazandırmış ve Kanun'un 1. maddesine şu hüküm yazılmıştı:

"Türkiye Cumhuriyetinde muamelâtı nasa dair olan ahkâmın teşri ve infazı Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun teşkil ettiği Hükümete ait olup dini mübini islâmın bundan maada itikadat ve ibadeta dair bütün ahkâm ve mesailinin tedviri ve müessesatidiniyenin idaresi için Cumhuriyetin makarrında (Bir Diyanet işleri reisliği) makamı tesis edilmiştir."

Görüldüđu gibi kanun, vatandaşların eylem ve işlemleri hakkında yani 'muamelât-ı nasa' dair konularda hüküm meydana getirmek ve bu konularla ilgili tasarruflarda bulunmak yetkisinin, Meclis'e ve Hükümete ait olduğu vurgularken; Diyanet İşleri Reisliği'nin görevini, dini kurumları idare etmek ve dinin ibadet ve itikat alanıyla ilgili işleri yürütmek şeklinde ifade etmiştir (Kodamanoğlu, 1991, 644). Dolayısıyla 429 Sayılı Kanun, getirdiği bu düzenleme ile din hizmetinin içeriğini, 'itikad, ibadet işleri ve dinî ibadet mekânlarının düzenlenmesi' şeklinde ele alarak bu alana alelade, teknik bir idari hizmet hüviyeti atfetmek istemiştir.

429 Sayılı Kanun, 14 maddeden oluşmaktaydı. Kanun adından da anlaşılacağı üzere iki bakanlığın varlığına son veriyordu. Bununla

beraber aynı kanun metninde Diyanet İşleri Reisliği kuruluyordu. Kanunun ilk 7 maddesi Diyanet İşleri Reisliği ile ilgili hükümleri düzenlemekteydi. Kanun'daki düzenlemeler değerlendirildiğinde dikkate değer en önemli husus, daha önce hükümetin siyasi fonksiyonu içinde değerlendirilen bu iki alanın (ordu ve din işleri) artık idari ve teknik bir fonksiyona dönüştürülüyor; daha doğrusu indirgeniyor olmasıdır. Bu tercih, inşa edilmeye çalışılan laik devlet anlayışına da uygun düşüyordu. Böylelikle Devletin, yürütme ve yasamayla ilgili tasarruflarının dine uygunluğu artık aranmayacaktı.

Öğretide de 429 Sayılı Kanun'a bu yönüyle önemli bir değer ve misyon atfedilmiştir. Örneğin, M. Nuri Kodamanoğlu (1991, 643) bu düzenlemenin, Türkiye'de laik devlet düzeninin ilk yasal dayanağı olduğunu belirtmektedir.

Bahri Savcı, 429 Sayılı Kanun'un getirdiği düzenlemeleri, 1967 yılında yayınlanan 'Diyanet İşleri Teşkilatının Gelişmeleri' adlı çalışmasında değerlendirmiş ve bu kanunla beraber din işleri makamının, hem görev hem de yetkileri bakımından sınırlandırılıp hükümet uzvu düzeyinden indirilerek tâbi bir idare cüzü haline getirildiğinin altını çizmiştir. Savcı 3 Mart 1924'te çıkarılan bu üç kanuna kadar din ile devlet arasında bir ayniyet olduğunu ancak bu kanunlarla beraber artık bundan bahsedilemeyeceğini vurgulamıştır. Savcı'ya (1967, 90-91) göre bu kanunlar yapıldıktan sonra hala Anayasa'da, Devletin dininin İslam olduğuna dair hükmün yer almasını ise muhafazakârları tatmin için bir edebiyattan ibaret kaldığını belirtmektedir.

Niyazi Berkes (2004, 535), 429 Sayılı Kanun'un asıl öneminin, Diyanet İşleri'nin dinsel yetkilerinin sınırlarını belirlemesi olarak görmektedir. Berkes'e göre bu kanun, Hıristiyanlıktaki gibi bir din topluluğunun en üst ruhani başkanlık kurumunu oluşturmadığı gibi gerek kurum ve gerekse başındaki makam, bir ilahiyat doktrini, dogma ya da mezhep benimseyerek inananları onlara uyma

mecburiyeti de koyamayacaktır. Dini yorumlama yetkisi bulunmadığı gibi Devletin mevzuatını da din açısından yorumlama yetkisi yoktur. Berkes'e göre Kurum, Müslüman topluluğun inanç ve ibadetlerini, mevzuatın sağladığı hürriyet içinde yapmalarını sağlayacak bir kamu hizmeti gören idaredir ve kanunun özü, diyanet işlerini siyasal ve hukuksal alandan ayırarak dinleri, kanunların sağladığı inanç ve vicdan özgürlüğü alanında korumaya bırakmasıdır.

Ali Fuat Başgil'e (2007, 189-190) göre 429 Sayılı Kanun, din ile dünya meselelerini, kesin ve kat'i surette birbirinden ayırmış ve dünya işlerini düzenleme, icra ve infazını devlete bırakmış ve din işlerini de itikad ve ibadet ahkâmıyla, cami, mescit, medrese gibi dini müesseselerin idaresinden ibaret kabul etmiş ve bu alanda da Diyanet'i yetkilendirmiştir. Başgil bu durumu, din ve devlet ilişkileri tarihimizin takip ettiği gidişatın normal ve mantıklı bir varış noktası olarak nitelemekte ve getirilen düzenlemeyi bu yönüyle övmektedir. Başgil'e göre Kanunun 1. maddesindeki düzenleme, devleti, dinin vesayetinden kurtarmakta, İçtimaî münasebetler hayatının icra ve teşri sahalarında ona mutlak bir karar ve hareket salâhiyeti temin ederek devlete tam bir istiklâl kazandırmaktadır. Ancak Başgil, Diyanet'in bütün teşkilat ve personeliyle hükümetin emrine verilmesini, Diyanet'e kendi görev alanında muhtariyet/ özerklik verilmemesini ise eleştirmekte ve bu şekilde 'devlete bağlı din sistemi' (Başgil, 2007,189) kurulduğunu söylemektedir.

İştar Gözaydın (2016, 61-62) ise 429 Sayılı Kanun'daki düzenlemeleri ve ortaya konan tercihi, Kemalist laiklik anlayışının bir yansıması olarak nitelendirmekte ve 1. madde düzenlemesiyle meşruiyetini dinsel kaynaktan alan hukuk sisteminin varlığına son verildiğini belirtmektedir. Cumhuriyet'in kurucu kadrolarında yer alan karar vericilerin, din işlerini bakanlar kurulu içinde bir birim olarak tutmamalarını da bu yöndeki politikalarının doğal bir sonucu olarak nitelemektedir. Kurucu kadrolar bu sayede ibadete ilişkin dini hizmetleri teknik idare içine alarak dinin toplumsal yaşamdaki yerini gözeterek kontrolüne almış ve seküler bir yapı içinde tutarak da

dünyevi bir nitelikte kalmasını sağlamıştır. Gözaydın'a göre (2016, 15), Cumhuriyet'in kurucu egemen siyasi kadrosu, düşüncelerinde var olduğu anlaşılan laik hüviyete, getirdikleri hukuki düzenlemelerle toplumsal ve kültürel boyutlar katmak istemişlerdir.

Levent Köker'e (2004, 165) göre, bu dönemde, millet kavramının dinsel olmayan öğelerle temellendirilmesi ve dinin devletten ayrılması, milli devlet inşa etmenin ilk ve zorunlu adımı olarak görülüyordu. Şerif Mardin (2001, 65) ise bu dönem laiklik uygulamalarını Cumhuriyet rejiminin temel hedefleri açısından ele almaktadır. Mardin'e göre bu hedeflerden birisi toplum için sosyal bir pekiştirici ve toplum içinde sosyal şuuru yükseltmenin bir vasıtasını bulma ihtiyacı idi. Mardin'e göre İslam dini bu hedefin sağlanması için artık yetersiz görülüyordu bu nedenle de Türkler'in artık 'şahsi' bir vicdan meselesi olmuştu.

1924 Anayasası'nda, Devlet dininin İslam olduğunu belirten hüküm, 10 Nisan 1928 tarihli bir anayasa değişikliği ile anayasadan çıkarılmış, milletvekili yeminindeki 'vallahi' ifadesi kaldırılmış, laiklik ilkesi ise 1937'de Anayasaya dâhil edilmiştir. Ayrıca toplumsal alanın bu amaçlara uygun tesis edilmesine dönük birçok yasal düzenleme de bu süreçte gerçekleştirilmiştir. Laik sistemin hukuki yapısını kurmayı amaçlayan bu düzenlemeler muhafazakâr çevrelerce çoğu zaman 'baskı politikaları' olarak nitelenmiştir (Gözaydın, 2016, 27).

Görüldüğü gibi DİB'in kuruluş dönemine ilişkin tartışmalar, genel olarak din ve devlet işlerinin düzenlenmesi, modernleşme, batılılaşma, laikleşme tartışmaları etrafında seyretilmiştir.

3. 1935-1960 Yılları Arasında Diyanet İşleri Başkanlığı Üzerine Tartışmalar

Diyanet İşleri Reisliği, 1935 yılına kadar 429 Sayılı Kanun'un çizdiği çerçevede görevini sürdürmüştür. Esasen 429 Sayılı Kanun oldukça kısa bir düzenleme içermekte ve Diyanet İşleri Reisliği

teşkilatını tam anlamıyla düzenlememekteydi. 08.06.1931 tarihli Evkaf Umum Müdürlüğü 1931 Mali Yılı Bütçe Kanunu, Diyanet İşleri Reisliği bünyesinde yer alan 'Dini Müesseseler Müdürlüğü ve Levazım Müdürlüğü'nü, Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne aktarmış ve Diyanet İşleri Reisliği'nin yetki ve görev sahası bu düzenlemeyle daha da daralmıştı. Bu süreçte Diyanet İşleri Reisliği, merkezde birkaç birim ile taşrada müftülüklerden ibaret kalmış merkez ve taşra teşkilatlarını tam olarak oluşturamamıştır. Mehmet Bulut (2014, 8-9), "Diyanet İşleri Başkanlığının Kuruluş Yılları" adlı yazısında, Diyanet İşleri Reisliğinin kuruluşunun ilk birkaç yılındaki ulvî heyecanın bu yasal düzenlemeler etkisiyle kaybolduğunu belirtmekte ve sonrasındaki süreci, DİB açısından 'hüzün yılları' olarak nitelirmektedir.

Diyanet İşleri Reisliği ilk kez, 22 Haziran 1935 tarihinde tam anlamıyla bir teşkilat kanununa sahip olabilmıştır. 2800 Sayılı bu kanunla, Diyanet İşleri Reisliği'nin yapısı, kadroları, merkez ve taşra teşkilatının oluşumu belirlenmiştir.

Bahri Savcı (1967, 91-94) yukarıda sözü edilen çalışmasında, 2800 sayılı Diyanet İşleri Reisliği Teşkilatı Kanunundaki düzenlemeleri, laik devlet düzeninin korunması açısından olumlu bulmuştur. Savcı'ya göre, din personelinin atama usullerinin, özlük işlerinin ve görevlerinin bu kanunla düzenlenmiş olması bu personelin Osmanlı dinci zihniyetini geri getirmesini engelleyecek nitelikte bir işleve hizmet ediyordu. Savcı'ya göre, Diyanet İşleri'nin görevinin itikat ve ibadet ile sınırlanması, teşkilatın bu alanın dışına çıkmasını engellemekte ve teşkilatın Başbakanlık hiyerarşisine tabi kılınması, teşkilatın temel unsurlarının memur statüsüne sokulması, camilerde çalışan diğer unsurlara devlet maaşı bağlanmayarak zayıflatılmaları, özlük işlerinin merkezi hükümetçe belirlenmesi, itikat ve ibadet alanı dışında vaaz verenlerin vaizlik vesikalarının iptal edilecek olması bu güvencelerin en önemlileriydi.

1940'lı yıllara gelindiğinde dini özgürlük alanında bir yandan kısıtlamalar devam ederken diğer yandan bu politikaların yumuşatılmasına dönük tartışmaların da başladığı görülür. Bu dönemde Diyanet İşleri'nin o tarihteki Reisi Rifat Börekçi'nin çabalarıyla Diyanet İşleri Reisliği'nin din eğitiminde rolünün artırılması ve personelinin özlük işlerinin düzeltilmesi konusunda girişimler olduğunu görüyoruz. 14 Nisan 1942'de hazırlanan bir kanun önerisi ile Diyanet İşleri Reisliği'nin bütçesinin iki kata kadar arttırılması önerilmiş dönemin Diyanet İşleri Reisi Şerafettin Yaltkaya'nın imzasıyla başlayan bu girişim, ekonomik zorluklar dönemine denk geldiği için kabul görmemiştir (Torun, 2002, 151-152).

1940'lı yıllarda Cumhuriyet Hak Partisi'nin (CHP) laiklik politikalarına dönük eleştiri ve şikâyetlerin arttığını ve özellikle 1946'dan itibaren çok partili siyasi hayata geçişle beraber bu tartışmaların hız kazandığı söylenebilir. Bu dönemde cılız da olsa yeni çıkan mecmualarda hükümetin laiklik politikalarına dönük eleştirel görüşler dile getirilmeye başlanmıştır (Torun, 2002, 154-155) Toplumsal ve siyasal alandaki bu eleştiriler zamanla CHP içinde de yankı bulmaya başlamıştır. CHP'nin 13 Kasım 1947 tarihli 7. Kurultay'ına bu tartışmaların damga vurduğu söylenebilir. Bu kurultayda CHP, devletçilik ve laiklik kavramlarını yeniden ele alma ihtiyacı duymuştur. CHP'nin 7. Kurultayı hem CHP delegelerinde hem basında hem de toplumda oldukça önemsenmiştir. Kurultaya yönelik en önemli toplumsal beklenti, CHP'nin yenilenmesi ve çok partili siyasal yaşamın kurumsallaşmasını sağlayacak kararları alması olarak belirginleşmiştir (Uzun, 2012, 115). 1945 sonrası liberalleşme eğilimlerinin artması, çok partili siyasi hayata geçiş gibi gelişmeler, CHP'yi doğal olarak böyle bir yöne itiyordu. Kurultay ayrıca yerli ve yabancı birçok basın kuruluşunun da ilgisini çekmiş ve geniş bir katılım ortaya çıkmıştır. Kurultay başkanlığına Şemsettin Günaltay ile Mehmet Orhun (İzmir delegesi) seçilmiştir. Toplantıda laikleşme politikalarının gözden geçirilip laiklik ilkesinin yeniden

yorumlanmasından, Diyanet İşleri Reisliğinin laik devlet düzeniyle bağdaşmazlığına, kaldırılmasına hatta özerkleşmesine, din eğitiminin yetersizliğine, ahlaki çöküntüye kadar birçok farklı konu tartışılmıştır (TBMM, 1948,440-470).

Kurultay'ın 9. Birleşiminde laiklik konusu özel bir başlık altında ele alınmış ve derin tartışmalara konu olmuştur. Katılımcılar partilerinin laiklik politikalarına eleştiriler yöneltmişlerdir. Örneğin Sinop delegesi Vehbi Dayıbaş, din eğitiminin yetersizliğine vurgu yapmış ve hiç değilse haftada iki saat resmi mekteplerde ihtiyari bir din dersi konulmasının yararlı olacağını belirtmiştir (TBMM, 1948, 448). Çorum delegesi Abdülkadir Güney ise Diyanet İşleri Reisliği'nin bir teşkilata sahip olmayışının yarattığı yetersizliği vurgulamış ve hem ilk mekteplerde din dersi (ipitidai mahiyette) hem de üniversitelerde ilahiyat fakültesi açılmasını önermiştir. Güney (TBMM, 1948,449-450) ayrıca bütün ahlaksızlık ve fenalıkların kaynağının dinin ihmalinden ileri geldiğini belirtmiştir. Seyhan milletvekili Sinan Tekelioğlu ise laikliğin iki boyutu olduğunu bunlardan ilkinin din işi ile dünya ve siyaset işini birbirinden ayırmak; ikincisini ise memlekette hiçbir dine imtiyaz tanınmaması olarak gördüğünü belirtmiştir. Tekelioğlu'na göre CHP parti programına koyduğu hükümlerle ilk şartı yerine getirmekte ancak ikinci şart eksik kalmaktadır. Tekelioğlu'na göre bunun nedeni, Diyanet İşleri Reisliği'nin varlığı ve personelinin devletten maaş alıyor olmasıydı. Tekelioğlu Türk Hıristiyanlar ve Musevilerin, Diyanet İşleri Reisliği'nde âzâlarının ve mümessillerinin olmadığını onların vakıf idarelerinin de kendilerinde olduğunu buna karşılık İslama mensup cemaatin başına Diyanet İşleri Reisinin oturtulduğunu ve fakat hiçbir iş yapmayarak kollarının bağlı tutulduğunu ve boyuna tespih çekmesine müsaade edildiğini belirterek Diyanet İşleri Reisliği'nin misyonunu sorgulamıştır.

Tekelioğlu, (TBMM, 1948,450-452) Diyanet İşleri Reisliği'nin bütün kadrosuyla devlet idaresinden çıkarılarak vakıflar idaresinin başına geçirilmesini teklif etmiştir. Bu sayede Diyanet'in mektepler

açabileceğini, din adamı yetiştirebileceğini ileri sürmüştür. Kayseri delegesi Şükrü Nayman da (TBMM, 1948, 451-452) din anlayışında vatandaşlara tam bir vicdan serbestisi bahşetmenin bugünkü ihtiyacı karşılamadığını, bugün Türk milleti ve gençliğinin manevi gıda ihtiyacı olduğunu bunun da ancak din yoluyla olacağını, ruhî terbiye vermenin din dışında mümkün olamayacağını belirtmiştir. Konuşmasının devamında Diyanet İşleri Reisliği'nin bütçe ve yetki yetersizliğine vurgu yaparak Vakıflar İdaresi ile Diyanet İşleri Reisliğinin yeniden yapılandırılmasını önermiştir. Maraş delegesi Emin Karpuzoğlu (TBMM, 1948, 454) ise laiklik umdesiyle tezat halinde olduğunu düşündüğü Vakıflar İdaresi ile Diyanet İşleri'nin devlet teşkilatından çıkarılarak muhtar (özerk) bir kuruma dönüşmesini öneriyordu.

İstanbul milletvekili Hamdullah Suphi Tanrıöver ise (TBMM, 1948, 454) "İnkılabımızı tamamen mahfuz tutmak ve Türk milletinin dini ihtiyaçlarını ve bu ihtiyaçların zaruri gösterdiği hizmetleri temin etmek mümkündür" diyerek laiklik ve din hizmetleri arasında bir uyum sağlanabileceğini belirtiyordu. Uzun konuşmasında Tanrıöver, laiklik uygulamasının Türk tarihindeki örneklerini, Amerika, Fransa, Rusya gibi ülkelerde ne şekilde uygulandığını anlattığı konuşmasında laiklik ve din hizmetlerinin bağdaşabilirliğine vurgu yapmıştı. Tanrıöver, (TBMM, 1948, 457) Türk inkılabının dini takibat yapmasında, son devirlerin acı tecrübelerinin tesirinin etkili olduğunu bu sebeple inkılabı yapanların bunun önüne geçmek için bir müddet bu işlerin hükümet murakabesi altında olması gerektiğini bu nedenle Diyanet İşleri Reisliği'nin devlet kadrosu içinde bırakıldığı söylemiştir. Diyanet İşleri'nin görevlerinin laik inkılapla tezat teşkil etmediğini savunan Tanrıöver, bu ihtiyacın karşılanması için karar alındığında bu hususta hassas olan toplumun minnettarlık duyacağını belirtmiştir. Gaziantep milletvekili Cemil Sait Barlas (TBMM, 1948, 460) ise sert bir üslupla bu konuşmalara katılmadığını, laiklik anlayışı konusunda Tanrıöver ile aynı fikirde olmadığını belirttiikten sonra eski laiklik anlayışında sabit kalınması gerektiğini

söylemiştir.

Yapılan tartışmalar neticesinde, Kurultay başkanlığını yürüten Şemsettin Günaltay'ın da etkisiyle CHP'nin bundan sonraki süreçte daha ılımlı, liberal bir laiklik çizgisine kaydığını görüyoruz. Bunu bu tarihten sonra çıkarılan yeni yasal düzenlemelerde de gözlemlemek mümkün. 1948 yılında imam hatip kurslarının açılması, 1949 yılında ilkokullara seçmeli din dersinin konulması buna örnek verilebilir. Bu gelişmeler Diyanet İşleri Reisliği'nin kurumsal kimliğine de yansımış ve 29.04.1950 yürürlük tarihli 5634 Sayılı Kanunla beraber DİB'in konumu ve kadrosu güçlendirilmiştir. Bu düzenlemeyle Diyanet İşleri Reisliği'nin ismi "Diyanet İşleri Başkanlığı" olarak değiştirilmiş, Evkâf Umum Müdürlüğü'ne bırakılan cami görevlileri kadroları ile cami ve mescitlerin idaresi tekrar DİB'e bağlanmıştır. Bu çerçevede DİB, 1931'de kaybettiği yetkileri yeniden kazanmış oluyordu.

CHP 7. Büyük Kurultayı, parti içi yeni siyasal düzen açısından oldukça önemlidir. Bu Kurultayla, CHP'nin geleneksel bürokratik yapısı kırılmak istenmiş ve çok partili siyasal yaşama uyum sağlanmasına çalışılmıştır (Koçak, 2008, 189). 1947 Kurultay'ından sonra CHP'nin din işlerinin yürütülmesi ve düzenlenmesi konusunda attığı bu yeni adımlarda siyasi sâiklerin etkisi göz ardı edilemez. Başta Demokrat Parti (DP) olmak üzere muhalefetin bu konuları sürekli siyaset gündemine taşıması CHP'yi bu değişime zorlamış ve attığı bu adımlarla muhalefetin bu alandaki öncü rolüne son vermek istemiştir (Uzun, 2012, 130). DP'nin 1946 seçimlerinde din alanında ileri sürdüğü vaatler ve 2. Dünya Savaşı sonrasında din olgusunun, yayılan Komünizm ideolojisine karşı, bir fren olarak araçsallaştırılmak istenmesi, CHP'yi bu değişime yönelten nedenlerdendir (Bozan, 2007, 13).

Cem Eroğul'a göre (1990, 81) çok partili hayata geçene dek laiklik politikalarını kararlılıkla uygulayan ve bir nevi militan laiklik görüntüsü sergileyen CHP, çok partili hayata geçiş ve iktidar olmak için ihtiyaç duyulan halk desteği nedeniyle bu yönde bir değişime

kendini zorlamıştır. Benzer bir görüşü savunan Çetin Özek'e göre de (1968, 164) çok partili siyasi hayata geçiş ile beraber kurulan yeni partilerin programlarında din ve gelenek konularına özel önem vermesi ve 1946 seçimlerindeki oy kaybı, CHP'yi bu politika değişikliğine yöneltmiştir.

14 Mayıs 1950 seçimlerinden sonraki 10 yıllık DP iktidar döneminde de dînî özgürlükler alanında birçok gelişme yaşanmıştır. 16 Haziran 1950 tarihinde, Arapça ezan yasağının kaldırılması, Devlet Radyosunda Kur'an yayınlarının başlatılması, yeni imam ve hatip okullarının açılması, 19 Kasım 1959'da bir Yüksek İslam Enstitüsünün açılması bu icraatlardan bazılarıdır. DP iktidarı, seçimlerde dayandığı muhafazakâr tabanın beklentilerini karşılayan açılımlar ortaya koymuş ve bu kesimler tarafından adeta 'dini kurtaran parti' olarak algılanmıştır (Nal, 2005, 168). Ancak bütün bu açılımların yanı sıra DP, laikliğe karşı olarak gördüğü faaliyetlere katı ve sert önlemler almaktan da geri durmamıştır (Nal, 2005, 161-167 ; Bozan, 2007, 55).

DP iktidarı döneminin (1950-1960) laiklik uygulamalarına ilişkin öğretide, temelde iki farklı bakış açısının ortaya çıktığı söylenebilir. Bir yanda, bu dönem, cumhuriyet devrimlerinin gerilediğini, dinci kesimlere tavizler verildiğini ileri süren görüşler; diğer yanda ise baskıların azaldığını, din ve vicdan özgürlüğü alanının genişlediğini ileri süren görüşler olagelmıştır (Bozan, 2007, 56). Bütün bu tartışmalara rağmen özünde DP'nin, CHP'nin 1947'deki 7. Kurultay sonrası gelişen laiklik anlayışından çok da kopuk olmadığı söylenebilir. CHP döneminde geçerli olan devlet kontrollü din eğitimi ve hizmeti yaklaşımı, DP iktidarında da sürmüştür. 'Milan laiklik' anlayışından, 1947 sonrası meydana gelen sapmanın CHP ile başladığı; DP'nin bu mirası devralarak ileriye götürdüğü söylenebilir (Nal, 2005, 169).

4. 1961 Anayasası Dönemi ve Diyanet İşleri Başkanlığı

1950'li yıllardan itibaren başlayan süreç, DİB'in statüsünde iyileşme, görev ve yetki alanında ise artan bir ivme ortaya koymuştur. Bu eğilimin artarak günümüze dek sürdüğünü ve 2010 yılında çıkarılan 6002 Sayılı Kanun ile de doruk noktaya ulaştığını söyleyebiliriz.

DİB, 1961 Anayasası ile beraber anayasal bir statüye erişmeyi başarmıştır. Anayasa'nın 154. maddesinde, DİB'e yer verilmiş ve statüsünü şu şekilde açıklamıştır:

“Genel idare içinde yer alan DİB, özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirir.”

DİB'in Anayasa'ya dâhil edilmesi de birçok tartışma ve görüş farklılığının gölgesinde gerçekleşmiştir. Anayasa hazırlık sürecinde, DİB'in hukuki statüsü, laik devlet düzenindeki konumu, Anayasa'da yer almasının yaratacağı sakıncalar tartışılmış; hatta DİB'in kapatılarak vakıflara devredilmesi gibi öneriler ortaya atılmıştır. Temsilciler Meclisi'nin 42. ve 43. Birleşiminde bu tartışmaları görmek mümkün. Üyelerden Bahri Savcı, laiklikle ilgili uzun ve genel bir değerlendirme yaptıktan sonra DİB'in Anayasa'da yer almasına ilişkin üyelerden gelen eleştirilere cevap vermiştir. Savcı şu hususların altını çizmiştir (TC Temsilciler Meclisi, 1961, 43/3, 112-113):

“Lâiklik devlet organlarının dinî karakteri olmamasıdır. Devlet teşkilâtı arasında dinî bir makam olmamasıdır... Bizim Anayasamız tümü ile, mezkûr 19 ncu madde kendi ferdî muhtevası ile, Devlet mekanizması arasında böyle bir mercie yer vermemektedir. Buna imkân vermemektedir. Bu itibarla Anayasamızda, lâiklik tamamen sahih ifadesi içindedir.”

Savcı, bu değerlendirmeleri yapmakla beraber DİB'in Anayasa'da yer almasına ilişkin eleştirilere cevap vermek istemiştir (TC Temsilciler Meclisi, 1961, 43/3, 114):

“Gerek Diyanet İşleri Reisliğinin teşkilâtta yer alması gerekse dinî eğitim, basit bir zabıttan ibarettir. Çünkü, Diyanet İşleri Reisi bir Devlet dininin teşkilâtı veya bir siyasi teşkilâtın içinde bu dinin teşkilâtı mahiyetinde değildir... Diyanet İşleri Reisi Teşkilâtı; ancak ve ancak, toplumun dinî vasfındaki bâzı işlerini, dağınıklıktan ve düzensizlikten kurtarmak için bu işleri bir merkeze bağlayarak kanalize etmekten ibarettir. Diyanet İşleri Başkanlığının mânası, hikmeti vücudu ancak ve ancak bundan ibarettir. Yani bu iş bir âmme hizmeti tesisi değil, ancak bir düzenin temin edilmesi işidir.”

Görüldüğü gibi Savcı, DİB'in misyonunu oldukça teknik bir boyuta indirgemekte ve dini alandaki toplumsal bazı işlerin dağınıklıktan kurtarılması için bu kuruma gereksinim olduğunu belirtmektedir.

Komisyon üyelerinden Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Muammer Aksoy, Enver Ziya Karal, Kenan Esengin de söz alarak bu tartışmalara dâhil olmuşlardır. Türkiye’de laikliğin önemi, dinin siyasi ve sosyal hayatı kontrol etmesinin sakıncalarından ve batılı ülkelerdeki laiklik anlayışı ile Türkiye’deki laiklik anlayışının aynı olamayacağı gibi hususlara temas eden konuşmalar yapmışlardı (TC Temsilciler Meclisi, 1961, 43/3, 114-122). Örneğin Aksoy (TC Temsilciler Meclisi, 1961, 43/3, 125) yaptığı bir konuşmada laikliğin, Avrupa ile Türkiye’de farklı yorumlanması gerektiğini söylemiştir. Aksoy, dinin devlet tarafından kontrol edilememesi anlamında bir lâikliğin Türkiye şartlarında uygun olmadığını ve Komisyonun da tasarıda bu çerçevede bir lâikliği kabul etmediğini beyan etmiştir.

Komisyonunda, din alanının kontrolünün devlette olması gerektiğini söyleyen bu görüşler sıkça ortaya atılmıştır. Örneğin üyelerden Kenan Esengin, (TC Temsilciler Meclisi, 1961, 43/3, 138) Devletin dini kontrol etmesi gerektiğini, ilim adamlarının yetiştirilmesine dikkat edileceğini ve bu alan tamamıyla tekâmül

edinceye kadar başboş bırakılmayacağını söylemektedir.

Bir başka üye Cevdet Aydın da (TC Temsilciler Meclisi, 1961, 42/3, 95) Anayasa'nın genel olarak kabul ettiği sistemin; idari bakımdan, Devlete bağlı bir din sistemi olduğunu bu sebeple Devlet yapısında bir Diyanet İşleri Reisliği'nin bulunduğunu, bunun bu şekilde kabul edilmesi halinde, meselenin kolaylıkla incelenebileceğini beyan ederek benzer görüşler ileri sürmüştür.

Anayasa hazırlık komisyonunda yapılan bu tartışmalarda, DİB'in varlığı, laikliğin Türkiye şartlarına özgü koşullarıyla izah edilmeye çalışılmış ve Diyanet'in göreceği hizmetin basit ve teknik nitelikte bir kamu hizmeti olduğuna özel bir vurgu yapılmıştır. Ayrıca 'dinin devlet tarafından kontrol edilmesi'nin gerekliliği altı sıkça çizilen bir husus olmuştur. Anayasa'da laiklik ilkesinin ve diğer yandan dine ait bir kurumun bir arada olması Türk toplumunun geçirdiği tarihsel sürecin '*sui generis*' niteliğiyle izah edilmeye çalışılmıştır.

Bu tartışmalar nihayetinde, DİB, Anayasal bir statüye ulaşmıştır. 1961 Anayasası 154. maddesinin, DİB'in görev ve yetkilerinin kanunla düzenleneceğine ilişkin hükmü uyarınca, 22.06. 1965 tarihinde 633 Sayılı Kanun çıkarılmış ve bu kanunla DİB'e ilişkin mevzuat tek elde toplanmıştır. 633 sayılı Kanun, 1 Temmuz 2010 tarihli 6002 Sayılı Kanun yapıncaya kadar yürürlükte kalmış ve DİB'in görev ve teşkilat alanını düzenleyen bir kanun olarak uzun süre uygulanmıştır.

633 Sayılı Kanunda birçok tartışmanın gölgesinde hazırlanmıştır. 1963'te hazırlanan tasarı, muhafazakâr kesim tarafından yetersiz bulunurken; laiklik hassasiyeti olan kesimlerce ise sakıncalı bulunmuştur. Tasarıda dikkat çekici ayrıntılardan biri, DİB bünyesinde, 'Mezhepler Müdürlüğü' adı altında bir birimin öngörülmesiydi. Bu öneri toplumda oldukça hararetli tartışmalara neden olmuştur. Böyle bir düzenlemenin milli ve dini birliği bozacağı,

“resmen tefrika yollarını açmış” (Bilimer, 1963, 4-5) olacağını ileri süren görüşler ortaya atılmıştır. Bu gelişmeler DİB etrafında yeni bir tartışmanın doğmasına neden olmuştur. O güne dek daha çok laik bir devlet düzeninde yeri ve statüsü üzerinde yürütülen tartışmalara bu kez temsil sorunu eklenmiştir. Buna ayrıca 1980’li yılların ortalarından itibaren özerklik tartışmalarının da eklendiğini söyleyebiliriz (Turan, 2011). Her ne kadar Türk yargı mercileri, DİB’in, dini değil idari bir kurum olduğu yönünde bir içtihat geliştirmiş olsalar da reel politikada ve toplumda DİB, çoğu zaman dini bir kurum olarak algılanmıştır (Bozan, 2007, 68-73). DİB’in temsil sorununa ilişkin tartışmalar birkaç ana başlıkta toplanabilir. Buna göre, DİB dini bir kurum mudur yoksa idari bir kurum mudur? DİB’in değişik cemaat, tarikat ve mezhepleri temsil etmesi gerekmekte midir ve hukuksal statüsü buna imkân vermekte midir? Kuşkusuz bu soruların cevabı, farklı nitelikteki siyasal ve sosyal çevrelere göre değişkenlik göstermektedir (Kutlu, 2009; Fendoğlu, 2013).

1963’te hazırlanan tasarı, yoğun eleştiriler nedeniyle kanunlaştırılamamış; 1965’te tadil edilerek tekrar Meclis’e sunulmuş ve bu gecikmeyle yürürlüğe girmiştir. 633 Sayılı Kanun’un birinci maddesinde Başkanlık şu şekilde düzenlenmiştir:

“İslam dininin inançları, ibadet ve ahlak esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek üzere; Başbakanlık’a bağlı DİB kurulmuştur.”

Kanun, yukarıdaki üç grup görev alanına ilaveten DİB’e, dini konularda ilmi incelemeler, araştırmalar ve yayınlar yapmak, hutbe ve vaazları hazırlamak, din hususunda toplumu aydınlatmak, din derslerinin müfredat, kitap ve programları hususunda rapor hazırlamak gibi birçok alanda görevler vermiştir. Ayrıca kanun, daha önce merkezde iki heyet ve iki müdürlükten ibaret olan kuruma 11 dairesel bir merkez örgütü ve taşra örgütü kurma imkânı tanımıştır.

Sonraki yıllarda çokça tartışmalara konu olacak Din İşleri Yüksek Kurulu da ilk kez bu kanunla kurulmuştur.

1947 CHP Kurultayı'nda, Türk toplumunun içinde olduğu siyasal ve sosyal çözülmenin engellenebilmesi için dinin ve ahlakın öne çıkarılmasının gerekliliği tartışılmış ve bazı üyeler bu doğrultuda DİB'in güçlendirilmesini savunmuşlardı (Kara, 2000, 40). Gerçekten de bu süreçte İslam adeta "komünizmin panzehiri" (Ahmad, 1996, 374) olarak kabul ediliyor bu yöndeki tehditlere karşı bir araç olarak da düşünülüyordu. 633 Sayılı Kanun, görüldüğü gibi DİB'e bu perspektifte birçok rol biçmektedir. Gözaydın'a göre (2016, 252) Diyanet'e 'ahlak esaslarıyla ilgili işleri yürütmek' şeklinde muhtevası hukuki olarak belirlenemeyecek böyle bir işlevin yüklenmesi devletin, dini, bir ideoloji olarak kabullendiği anlamına gelmektedir.

1961 Anayasası hazırlık komisyonunda, DİB'in Anayasa'da yer bulmasını savunan üyelerden Bahri Savcı, kurumun görev alanını düzenleyen 633 Sayılı Kanun ile ilgili oldukça eleştirel bir tavır ortaya koymuştur. Savcı'ya göre (1967, 100-102), 633 Sayılı Kanun ile DİB artık Mustafa Kemal'in istediği biçimin oldukça dışına taşıyordu. Artık DİB, genel idare içinde kendine mahsus bir idare cüzü ve din politikası tespitine yetkili bir idare olmuştur. Bundan böyle DİB, itikat ve ibadet alanını aşan, kültürel, sosyal, eğitimsel, ahlaksal alanlarda tasarruflar ortaya koyabilen yetkilere sahiptir. Yani Başkanlık artık beşerî ilişkiler alanına da müdahil olmuş vetâli ve tâbi bir idare olmaktan çıkmıştır. Savcı (1967, 93-94), Mustafa Kemal'in nötralize etmeye çalıştığı din etkisinin 1960'lı yıllardan sonra artmaya başlamasını koalisyon hükümetlerinin, toplumun din duygusunu tatmin etmeyi amaçlayan politikalarına bağlıyordu.

DİB gerek statüsü gerekse görev ve yetkileri açısından zaman zaman Anayasa Mahkemesi önünde de dava konusu edilmiştir. Anayasa hükümlerini nihai olarak yorumlama, uygulama ve anayasal denetim yapma konusunda yetkili Anayasa Mahkemesi'nin konuya ilişkin bakış açısını ve içtihadını ortaya koymak, çalışmamız

açısından önem arz etmektedir. DİB'e ilişkin düzenlemelerin Anayasa Mahkemesi tarafından yorumlanması ilk kez Mahkeme'nin 21.10.1971 tarihli kararıyla olmuştur. Bu tarihten sonra birçok kez DİB'in görev alanıyla ve statüsüyle ilgili başvuru, Mahkeme'ye taşınmış ve bu davalarda Anayasa Mahkemesi, DİB'in statüsü ve laiklik tartışmalarına ilişkin bir bakış açısı ortaya koymuştur. Bu kararlar incelendiğinde Anayasa Mahkemesi'nin DİB'e özel bir önem atfettiğini ve kurumun varlığını laikliğin bir güvencesi olarak değerlendirdiğini görüyoruz.

Anayasa Mahkemesi önünde davaya konu ilk olay (Anayasa Mahkemesi/AYM, 21 Ekim 1971, K. 1971/76), Devlet Memurları Kanunu (657 sayılı) 9. maddesinde 31.07.1970 tarihinde yapılan bir değişiklikle ilgiliydi. Söz konusu değişiklikle Kanun'a Devlet Memurları sınıfı içine "Din Hizmetleri Sınıfı" eklenmişti. Birlik Partisi, bu düzenlemenin Anayasa'ya aykırılığını ileri sürerek iptal davası açmıştı. Parti dava dilekçesinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin lâik bir Devlet olduğunu, din hizmetlerinin bir kamu hizmeti niteliği taşıyamayacağını ve din adamlarının memur sayılmasının lâik devlet ilkesi ile bağdaşmayacağını ileri sürmekte ve dâvaya konu edilen ile Din Hizmetleri Sınıfını kurarak Devleti, din konularıyla meşgul teokratik bir hüviyete dönüştüreceğini iddia etmekteydi.

Anayasa Mahkemesi bu davada laiklik ilkesinin anlamını ve Türkiye'ye özgü niteliğini ve DİB'in varlığını zorunlu kılan nedenleri değerlendirmiştir. Anayasa Mahkemesi, İslâm'da Hıristiyanlıktan farklı olarak bir ruhban sınıfı bulunmadığını, İslam ve Hıristiyan dinine mensup milletlerin kurdukları devletlerdeki lâiklik anlayışında bir ayrımın var olmasının gerektiğini, DİB'in, dinî bir teşkilât değil genel idare içinde yer yapılandırılmış idarî bir teşkilât olduğunu ve bu teşkilâtın mensuplarının da memur niteliğinde sayıldığını, DİB'in Anayasa'da yer bulmasının ve mensuplarının memur statüsünde sayılmasının, tarihsel nedenlerin, gerçeklerin ve ülke koşullarının ve ihtiyaçların gerektirdiği bir zorunluluk olduğunu

belirterek düzenlemede, Anayasa'ya aykırılık görmemiştir. Mahkeme, aynı zamanda dinin, Devletçe denetiminin yürütülmesi, dinin toplum açısından manevi bir disiplin olmasının sağlanması, dinsel taassubun önlenmesi, dini ihtiyaçlarının karşılanabilmesi gibi nedenleri de kararına gerekçe olarak saymıştır.

Görüldüğü gibi Anayasa Mahkemesi, laikliği Türkiye'ye özgü '*sui generis*' koşullarla açıklarken yapılan değişikliğin yalnızca kamu personel rejimi açısından basit bir sınıflama olduğunu belirtmiş ve DİB'in laik bir devlette varlığını yerel koşullar nedeniyle zorunlu görmüştür. Anayasa Mahkemesi'nin laiklik ve DİB'in statüsüne ilişkin bu yaklaşımının sonraki kararlarda da sürdüğünü ve bu kararın bu anlamda bir içtihat oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Dava konusu bir başka olay, 26.03.1976 tarihli 1982 Sayılı Kanun'un, 633 Sayılı Kanun'da getirdiği değişikliklerle ilgiliydi. Değişiklikler, Anayasa Mahkemesi'nin 18.12.1979 tarihli kararıyla (AYM, 18 Aralık 1979, K.1979/46) usul yönünden iptal edilmiştir. Kanun'da öngörülen değişiklikler, büyük ölçüde Diyanet Teşkilatı'nın örgütlenme ve personel rejimine ilişkindi. Bu düzenlemelerden bazıları, dönemin Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından Anayasa'ya şekil ve esas yönünden aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesi'ne götürülmüştü. Kanun'un 22. madde düzenlemesi, DİB'de istihdam edilecek olan bütün personelin, tavır ve hareketlerinin, itikadı, ibadeti, İslâm törelerine uygunluğunun çevresinde bilinir olmasını ortak bir nitelik olarak arıyordu. Korutürk'e göre bu türde bir düzenlemeyle, Diyanet İşleri teşkilatlarında istihdam edilen teknik hizmetler, sağlık hizmetleri, avukatlık hizmetleri ve yardımcı hizmetler görevlileri de bu kapsama dâhil edilmiş oluyordu. Korutürk, bu durumda bulunan görevliler için Memurlar Kanununda aranan niteliklerin yeterli görülmesi gerektiğini aksi halde, Anayasaca öngörülen lâiklik ilkesine aykırı bir durumun ortaya çıkacağını belirtmiştir. Anayasa Mahkemesi, yukarıda bahsi geçen hüküm de dâhil olmak üzere 1982 Sayılı Kanun hakkında esas yönünden bir inceleme yapmaksızın yasayı şekil

bakımından iptal etmiştir. Meydana gelen hukukî boşluk ancak otuz bir yıl sonra, 1 Temmuz 2010 tarihli 6002 Sayılı Kanun ile giderilebilmiştir.

5. 1982 Anayasası Dönemi ve Diyanet İşleri Başkanlığı

1982 Anayasası da tıpkı 1961 Anayasası gibi DİB'e, Anayasa'da yer vermiştir. Milli Güvenlik Konseyi Anayasa Komisyonu Raporu'nun Gerekçe Bölümü'nde Cumhuriyetin başlangıcı itibarıyla genel idare içinde yer verilen DİB'in aynı statüde kalmasının yerinde görüldüğü belirtilmektedir (Millî Güvenlik Konseyi Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu Raporu, 1982, 64). 1982 Anayasası 1961 Anayasası'ndan farklı olarak Diyanet'in örgütlenme ve görev alanına ilişkin bazı temel ilkeleri de bizzat Anayasa metninde düzenlemeyi tercih etmiştir. Anayasa'nın 136. maddesi hükmü şöyledir:

“Genel idare içinde yer alan DİB, lâiklik ilkesi doğrultusunda, bütün siyasî görüş ve düşüncülerin dışında kalarak ve milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi amaç edinerek, özel kanununda gösterilen görevleri yerine getirir.”

Hükümden de anlaşılacağı gibi 1982 Anayasası, DİB'e milletçe dayanışma ve bütünleşmeyi sağlama misyonu çerçevesinde görevler yüklemektedir. Bu durum 1982 Anayasası'nın ruhundaki devletçi, dayanışmacı anlayışın, DİB'in örgütlenme esaslarına yansıtılmak istendiğini gösteriyor. Mustafa Erdoğan'a göre (2000, 230) bu düzenleme, Devletin İslam'ı bir din olmaktan daha çok, ulusal bütünleşmenin bir aracı olarak görmesinin bir sonucudur. Anayasa yapıcı, İslam'ı ilkin laikleştirmekte sonra da onu açıkça Türkiye'nin milli 'ethos'unun bir parçası haline getirmekte, adeta 'millîleştirmektedir'. Erdoğan'a göre burada gerçek bir devlet ve din ayrılığı değil aksine alışılmadık bir kaynaşım öngörülmektedir. Gerçekten de 1980 öncesi toplumsal olayların etkisiyle 1982 Anayasası, dayandığı felsefe açısından değerlendirildiğinde 'devletçi, milliyetçi, otoriter ve dayanışmacı,

katılımı azaltıcı bir özelliğe' sahip olarak ortaya çıkmıştır (Tanör & Yüzbaşıoğlu, 2002, 49). Bu felsefenin, DİB'i düzenleyen Anayasa hükmüne yansıtıldığı açıktır.

1961 Anayasası döneminde olduğu gibi 1982 Anayasası da DİB'in genel idare bünyesinde yer almasına, özel önem vermeye devam etmiştir. Hatta Siyasi Partiler Kanunu 89. maddesinde, siyasi partilere, DİB'in Anayasa'daki statüsünü tartışma ya da değiştirmeyi amaç yasağı kapsamında ele almıştır.

Bu sayede, DİB'in merkezi yönetim/genel idare içinde yer alan statüsünün asla tartışılmaması, laik devlet örgütlenmesinin bir koşulu olarak görülmüştür. Bilindiği gibi idari teşkilat yapısında, bazı kamu hizmetlerine verilen özel önem nedeniyle hizmet yerinden yönetim kuruluşları oluşturulmuş ve bunlar kamu tüzel kişiliği ayrıcalığıyla donatılarak merkezi yönetim içinde değil yerinden yönetim teşkilatında ve merkezin hiyerarşisi dışında örgütlendirilmişlerdir. DİB'in, bu şekilde kamu tüzel kişiliği ayrıcalığıyla donatılması, gördüğü hizmete özerklik tanınması anlamına geleceğinden bu durum da laiklik ilkesi ile çelişeceğinden yasa koyucu bu türde bir düzenleme yapma ihtiyacı hissetmiştir. Nitekim bu kurala aykırı davranan kimi siyasi partiler hakkında kapatma davası açılmıştır. Bunlara biraz ileride değinilecektir.

DİB'in 1982 Anayasası döneminde, Anayasa Mahkemesi önünde tartışma konusu yapıldığı ilk olay, 1987 yılında "Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanununun (1117 sayılı) Bazı Maddeleri" hakkında Anamuhalefet Partisinin (SHP) açtığı iptal davasıyla olmuştur (AYM, 11 Şubat 1987, K. 1987/4). Dava konusu olayda Parti, kanundaki birçok hükme içeriğindeki belirsizlikler nedeniyle dava açmıştı. Kanun, eserlerin küçüklerin maneviyatı üzerinde muzır tesir yapıp yapmayacağını değerlendirecek ve karar verecek olan kurulda, Din İşleri Yüksek Kurulu'ndan bir üyenin de yer almasını öngörmüştü. Ana muhalefet partisi, siyasal iktidarın emrindeki bu kurulun 'bütün siyasi görüş ve düşüncülerin dışında' kalamayacağını ve Kurul

üyesinin 'muzır tesir' konusunda din esaslarına göre görüş bildireceğini bunun da laik devlet olmanın gerekleriyle bağdaşmayacağını belirtmekteydi. Ancak Anayasa Mahkemesi bu savlara katılmamıştır. Mahkeme, Din İşleri Yüksek Kurulu üyesinin siyasi iktidarın politikaları ve anlayışı ve doğrultusunda hareket edeceği iddiasının bir varsayımdan öteye geçmediğini vurgulamıştır. Ancak bu davada bütün üyeler bu görüşe katılmamış, Üyelerden, Yılmaz Aliefendioğlu, Yekta Güngör Özden, Mahmut Cuhruk ve Muammer Turan'ın yazdıkları karşıoylarda bu karara kimi yönleriyle katılmamışlardır.

Anayasa Mahkemesi 1989'da, yükseköğrenim kurumlarında başörtüsü serbestisi ile ilgili gördüğü bir başka davada (AYM, 07 Mart 1989, K. 1989/12) gerek laiklik gerekse DİB'in statüsüne ilişkin yerleşik içtihadını tekrarlamıştır.

Yukarıda da belirtildiği gibi 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu 89. maddesi siyasal partilere DİB'in statüsünü tartışmayı yasaklamıştı. Bu hüküm ilk kez 1993 yılında Özgürlük ve Demokrasi Partisi'ne (ÖZDEP) karşı açılan kapatma davasında (AYM, 23 Kasım 1993, K. 1993/2) gündeme gelmiştir. ÖZDEP'in programında Devlet'in din işlerine karışmayacağı, din konusunun cemaatlere bırakılacağı ifade edilmiş ve bu ifadeler, açılan kapatma davasının dayanakları arasında gösterilmiştir. Anayasa Mahkemesi, benzer şekilde 1999'da karara bağladığı Demokratik Kitle Partisi kapatma davasında da (AYM, 26 Şubat 1999, K. 1999/1) parti programında yer alan benzer ifadelerin, Siyasi Partiler Kanunu 89. madde hükümlerine aykırılığını tespit etmiştir.

Anayasa Mahkemesi, sonraki yıllarda gördüğü, Refah Partisi, Fazilet Partisi ve Adalet ve Kalkınma Partisi kapatma davalarında da konuya ilişkin tespitler yapmıştır. Her üç parti de laikliğe aykırı eylemler nedeniyle kapatma davasıyla karşılaşmışlardır. Bu davalarda laikliğin birçok boyutu Anayasa Mahkemesi tarafından ele alınmıştır.

Konumuz açısından bakıldığında bu davalarda da kaçınılmaz olarak DİB'in konumunun tartışıldığını görüyoruz.

Anayasa Mahkemesi, Refah Partisi kapatma davasında (AYM, 16 Ocak 1998, K. 1998/) Başbakanlık Konutunda, DİB ve ilahiyat fakültesi mensuplarına verilen iftar yemeğine bazı tarikat ve cemaat liderlerinin katılmış olmasını lâik hukuk düzeniyle bağdaşmaz bulmuştur.

Fazilet Partisi kapatma davası (AYM, 22 Haziran 2001, K. 2001/2), büyük ölçüde başörtüsü tartışmaları üzerinde şekillenmişti. Parti mensupları, verdikleri beyanlarında, DİB teşkilatındaki Din İşleri Yüksek Kurulu'nun başörtüsü ile ilgili değerlendirmeleri ile Yüksek Öğrenim Kurumu'nun (YÖK) değerlendirmelerinin çeliştiğini vurgulamış ve bu durumun Anayasa'nın idarenin kuruluş ve örgütlenmesine dayanak olan 'idarenin bütünlüğü' ilkesine tezat teşkil ettiğini ve vatandaşların iki idari kurumun çelişkili kararları karşısında bir açmaza düştüklerini iddia etmişlerdi. Burada sözü edilen çelişki, Din İşleri Yüksek Kurulu'nun 77 sayılı, 30.12. 1980 tarihli ve 6 sayılı 03.12. 1993 tarih ve kararında başörtüsünü sonradan ortaya çıkan bir âdet değil dinin bir hükmü olarak değerlendiren görüşüydü (Din İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı /DİYKB, 30.12.1980, K. 77; 3 Aralık 1993, K. 6).

O tarihlerde YÖK karar ve uygulamalarında ise başörtüsü 'siyasi bir simge' olarak kabul edilmekteydi. Anayasa Mahkemesi partinin ileri sürdüğü çelişkiyi dikkate almamış; öğrencilerin, Din İşleri Yüksek Kurulu'nun verdiği bu mütalaaya dayanarak yani dinî inançları sebebiyle başlarını örttükleri savını kabul etmemiştir (AYM, 07 Mart 1989, K. 1989/12).

Adalet ve Kalkınma Partisi kapatma davasında da (AYM, 30 Temmuz 2008, K. 2008/2) yukarıda sözü edilen çelişki parti tarafından tekrar gündeme getirilmiştir. Ayrıca parti mensuplarının, başörtüsünün dini bir konu olduğu bu konuda karar verme yetkisinin

Diyanet'e ait olduğu ve "Hâkimler Diyanetten görüş alacak", "Söz söyleme hakkı din ulemasındır" gibi ifadeleri kapatma davası iddianamesinde yer almıştır. Anayasa Mahkemesi bu davada doğrudan Din İşleri Yüksek Kurulu ve YÖK'ün yaklaşımında var olduğu iddia edilen çelişkiye değinmemiş konuyu laiklik ilkesinin bütünlüğü içinde ve yerleşik içtihadı çerçevesinde ele almıştır. Ayrıca Anayasa Mahkemesi, ÖZDEP ve Demokratik Kitle Partisi kapatma kararında DİB'in statüsünün tartışılmasını bir kapatma sebebi olarak görmüşken daha sonra bu içtihadını değiştirmiş ve bunu doğrudan bir kapatma sebebi olarak ele almamıştır. Kuşkusuz bu içtihat değişikliğinde İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi'nin partilerin başvurusu üzerine verdiği hak ihlali kararlarının da etkisi bulunmaktadır.

Anayasa Mahkemesi yukarıda özetlendiği gibi laiklik ve DİB'in statüsüne ilişkin bir içtihat geliştirmiş; neredeyse 1970'li yıllardan itibaren önüne gelen bütün davalarda bu yaklaşımını korumaya özen göstermiştir. Anayasa Mahkemesi, laikliği, Türkiye'nin kendine özgü tarihsel koşulları içinde ele alırken, DİB'in varlığını da çoğu zaman kamusal hayatın düzenlenmesinin gerektirdiği zorunluluklar çerçevesinde meşrulaştırma gayretinde olmuştur. Anayasa Mahkemesi, DİB'e ilişkin içtihadını temelde korumakla beraber 2012'de verdiği bir kararla laiklik ilkesinin yorumunda yeni bir yaklaşım sergilemiştir. Bu tarihe kadar büyük ölçüde militan bir laiklik anlayışı, Anayasa Mahkemesi içtihadına hâkim iken bu tarihten sonra daha ılımlı ve liberal bir laiklik yorumunun gündeme geldiğini söyleyebiliriz.

Anayasa Mahkemesi'nin 20.9.2012 tarihli bu kararı, (AYM, 20 Eylül 2012, K. 2012/128) 4+4+4 eğitim sistemine geçişi öngören yasal düzenlemeye açılan iptal davası ile ilgilidir. Davacılar, 'Hz. Peygamberimizin Hayatı', 'Kur'an-ı Kerim'adlı derslerin seçmeli ders olarak ortaokul ve liselerde konmasını, Anayasa'da korunan laiklik, din ve vicdan özgürlüğü ve eşitlik ilkeleri ile bağdaşmadığını iddia

etmişlerdi. Anayasa Mahkemesi bu davada ilkin laiklik ilkesinin yorumlanmasında yeni bir metot ortaya koymuştur. Mahkeme, Laiklik ilkesinin 1937 yılından itibaren anayasalarımızda yer aldığını kavramın tanımlanmasında ve unsurlarının belirlenmesinde, sistematik yorum yöntemini kullanarak Anayasa'nın konuyla ilgili hükümlerini bütüncül bir tarzda değerlendirmek gerektiğini belirtmektedir. Mahkeme'ye göre laiklik, bireyin veya toplumun değil, Devletin bir niteliğidir. Laikliğin tarihsel seyri dikkate alındığında iki farklı yorum ve uygulama bulunmaktadır. Mahkeme'ye göre katı laiklik anlayışına göre din, bireyin yalnızca vicdanında yer bulan, kamusal alana yansıtılmaması gereken bir olgudur. Laikliğin esnek ve özgürlükçü anlayışındaysa din, bireysel boyutunun yanı sıra toplumsal bir olgu olarak kabul edilir. Bu laiklik anlayışında din, bireyin yalnızca iç dünyasına hapsedilmemekte, din aynı zamanda şahsi ve kolektif kimliğin de bir unsuru olarak görülmektedir.

Bu sınıflandırma ekseninde, Mahkeme'nin, ikinci yoruma artık daha yakın olduğu söylenebilir. Nitekim Anayasa Mahkemesi, laik ve demokratik bir devletin amaçlarından birini, toplumsal çeşitliliği koruyarak, bireylerin inançlarıyla barış içinde bir arada yaşayabilecekleri siyasal düzeni inşa etmek olarak görmektedir. Buna göre laiklik, devlete hem negatif hem de pozitif yükümlülükler getirmektedir. Negatif yükümlülük uyarınca devlet, bir din ya da inancı resmi olarak benimsememeli ve bireylerin vicdan ve din hürriyetine zorlayıcı nedenler hariç müdahale etmemelidir. Pozitif yükümlülük uyarınca ise devlet, din ve vicdan hürriyeti önündeki engelleri kaldırmalı, bireylerin inançları gereğince yaşayabileceği uygun ortamı ve gerekli imkânları sağlamalıdır. Mahkeme'ye göre, öğrencilere Devlet okullarında ve özel okullarda din eğitim ve öğretiminin sunulması bu politikaların başında gelir. Dolayısıyla Anayasa Mahkemesi, devletin din eğitimi alanında üstlendiği görevleri, pozitif yükümlülüğünün bir parçası olarak değerlendirmektedir.

Görüldüğü gibi Anayasa Mahkemesi, bu kararıyla laiklik ilkesinin yorumu ve DİB'in statüsü konusunda farklı bir bakış açısı ortaya koymaktadır. Anayasa Mahkemesi'nin geleneksel yaklaşımında DİB'in varlığı, dinin Devletçe denetiminin yürütülmesi, dinî taassubun önlenmesi gibi nedenlerle meşrulaştırılmışken yukarıdaki kararı yeni bir içtihat ortaya koymuştur. Buna göre artık Anayasa Mahkemesi, dinî nitelikli hizmetleri toplumsal bir gereksinim olarak görmekte ve bunun karşılanmasına ilişkin gerekli ortamın ve kurumların hazırlanmasını, Devletin pozitif yükümlülüğünün bir parçası olarak değerlendirmektedir.

Anayasa Mahkemesi'nin, DİB ile ilgili yakın tarihli bir başka kararının (AYM, 13 Aralık 2017, K. 2017/171) konusu ise kurum bünyesinde istihdam edilen memurların siyasetle ilgilenme yasağına ilişkindir. Anayasa mahkemesi bu davada, 633 sayılı Kanun'un 25. maddesinin Anayasa'ya aykırılığı yönünde yapılan bir itiraz başvurusunu ele almıştı. Eskişehir 2. İdare Mahkemesi'nin Anayasa Mahkemesi'ne yaptığı itiraz başvurusunda DİB personeli hakkında işe son verme yaptırımına neden olan "... her ne suretle olursa olsun siyasi partileri övme ve yerme" eyleminin ne şekilde gerçekleşeceğinin kanunda açık bir şekilde ifade edilmediği, eylemin ağırlığı dikkate alınarak herhangi bir kademelendirme yapılmadan personelin işine doğrudan son verilmesinin ölçsüz bir yaptırım olduğu belirtilmiştir. Anayasa Mahkemesi, DİB'in üstlendiği misyon ve konumu dikkate alındığında, Başkanlık personelinin tarafsızlıkları konusunda kuşku uyandıracak her türlü siyasi faaliyetten uzak kalmalarını sağlamak amacıyla ihdas edilen bu kuralın zorunlu bir toplumsal ihtiyaçtan kaynaklandığını düşünmekte ve ilgili kuralla ifade özgürlüğüne getirilen sınırlamanın ölçülü olduğunu, demokratik toplum düzeninin gerekleriyle bağdaştığını belirtmektedir.

Görüldüğü gibi Mahkeme, DİB'in statüsünü her yönüyle adeta Anayasal bir korumaya almaktadır. Anayasa Mahkemesi'nin 1970'li

yıllardan bu yana kurumun varlığı ve gerekliliği konusunda özen gösteren bir tutum sergilediği açıkça ortadadır. Başkanlığın bugünkü teşkilatı, 633 Sayılı Kanun'da oldukça kapsamlı değişiklikler getiren 1 Temmuz 2010 tarihli 6002 Sayılı Kanun ile yeniden düzenlenmiştir. Kanun ile Başkanlık, genel müdürlük düzeyinden müsteşarlık seviyesine çıkarılmış, hizmet birimi sayısı artırılarak 14 hizmet birimi oluşturulmuştur. Bu düzenlemelerle beraber kurum uluslararası alanda da din hizmeti sunmanın yasal alt yapısına kavuşmuş, cami dışı alanda din hizmetleri yapabilmesi, radyo ve televizyon kurabilmesi gibi imkânlarla ulaşmıştır. Bu değişikliklerle Kurum, tarihi boyunca en büyük görev ve yetki alanına sahip olmuştur. Sosyal hayat ile teması artmış ve sosyal hayatı şekillendirme yönünde birçok yeni araca sahip olmuştur. 6002 sayılı kanun, Bakanlar Kurulu'nca tasarı olarak TBMM'ye sunulmuş ve ardından yasalaşmıştır. Tasarının Genel Gerekçesi'nde, Anayasa Mahkemesi'nin 18.12.1979 tarihli kararı ile DİB mevzuatında bir boşluk olduğu, bu durumun Başkanlığın üstlenmekle yükümlü olduğu hizmetleri düzenli ve verimli bir şekilde yürütmesine engel olduğu belirtilmektedir. Ayrıca Türkiye'de ve dünyada meydana gelen toplumsal gelişme ve değişimlerin 21. yy 'da Başkanlığın önem ve değerini daha da artırdığı söylenmektedir. Oluşturulan yeni birimlerle beraber daha kaliteli ve etkin bir din hizmeti sunulabileceği vurgulanmaktadır. 6002 Sayılı Kanun, DİB'in teşkilat yapısında ve yetki alanında doruk noktayı temsil etmektedir. Kurulduğu yıllarda oldukça dar bir görev alanı içinde tutulmaya çalışılan Başkanlık, günümüzde sosyal hayatın her alanında etkinlik sergilemektedir. Bu aynı zamanda siyasal iktidarların DİB'i kendi tercihleri doğrultusunda araçsallaştırma arzusunun da bir sonucu olarak görülebilir. 2010 yılındaki yasal düzenlemeden sonra DİB'e yüklenen misyon değişikliğini, sahip olduğu kadrolar ve bütçe üzerinden de okuyabilmek mümkündür (Diyanet İşleri Başkanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, İstatistikler, 2018). Örneğin 2008 yılında 83.033 olan personel sayısı 2018 yılı itibarıyla 107.206'ya ulaşmıştır. 2008 yılında 1.998413 (milyar) olan bütçesi 2018'de

7.774183 (milyar) TL'ye ulaşmıştır. Görüldüğü gibi Kurumun teşkilat ile görev ve yetki alanındaki büyüme istikrarlı bir seyir izlemektedir. DİB son olarak 2017 yılında yapılan Anayasa değişikliklerine uyum sağlamak amacıyla 10 Temmuz 2018 tarihinde çıkarılan 1 nolu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Cumhurbaşkanlığı Teşkilatına bağlanmıştır.

6. Sonuç

Çalışmada ortaya konmaya çalışıldığı gibi, Cumhuriyet'in ilk yıllarında, genel idare hiyerarşisi altında teknik bir idari hizmet yapmak amacıyla kurulan DİB, bugün artık kuruluş misyonun çok ötesinde görev ve yetkilere sahiptir. Cumhuriyet'in kurucu kadroları, laiklik hassasiyeti nedeniyle kurumu, genel idare hiyerarşisi altında bırakmaya özen göstermişler ve kuruma verilen görev ve yetkilerin dinî değil; basit bir idari hizmet olduğunu özellikle vurgulamışlardır. DİB, bu yaklaşımda, dinin, devlet tarafından kontrol edilmesinin bir aracı olarak görülmüş ve bu beklenti gerek Meclis gerekse Anayasa hazırlık komisyonlarında yapılan tartışmalarda açıkça ifade edilmiştir. Militan laiklik anlayışı yanlıları, öteden beri, Diyanet'in varlığını bu çerçevede meşrulaştırmaya gayret etmişlerdir. CHP'nin 1947 yılındaki 7. Kurultay'ından sonra laikliğin yorumu ve uygulamasında hissedilir bir değişim yaşanmıştır. Bu değişim DİB'in teşkilat ve görev alanına da sirayet etmiştir. Toplumdaki sosyal ve kültürel bozulmanın tamiri ve komünizm tehlikesinin önlenmesi için dinin ve ahlakın öne çıkarılması gerektiğine dair fikirler, bu tarihlerden sonra sıkça dillendirilir olmuştur. 1965'te yürürlüğe giren 633 Sayılı Kanun, bu eğilime uygun olarak DİB'e, önceki görevlerine ilaveten, ahlak esaslarıyla ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak misyonu da yüklemiştir. Dahası 1982 Anayasası, 136. maddede, DİB'e 'milletçe dayanışma ve bütünleşme' amacı çerçevesinde görevler yüklemektedir. Bu, 1982 Anayasası'nın korporatist ve solidarist yaklaşımının bir ürünüdür. Nihayetinde, Türkiye'de, ibadet alanlarının düzenlenmesi ve

yönetimi, dinin devletçe kontrolünün sağlanması, milli dayanışma ve bütünleşmeyi sağlama gibi misyonlar, DİB'in varlığını her dönemde meşrulaştıran ana faktörler olagelmıştır. Diyanet'e ilişkin bakış açısı farklılıkları daha çok bu misyonlardan hangisinin öne çıkarılacağı ile ilgili olmuştur. İlk iki misyonu, militan laiklik anlayışı taraftarları sahiplenirken, diğerleri daha çok ılımlı, muhafazakâr kesimlerce sahiplenilmiştir. Anayasa Mahkemesi bu yaklaşımlardan her ikisine uygun düşecek şekilde kararlarında, DİB'i laikliği zayıflatan değil; tam aksine koruyan bir kurum olarak ele almıştır. Laik bir devlet düzeninde DİB'in varlığı, Türkiye'nin toplumsal, sosyal ve siyasal yapısının '*sui generis*' niteliğiyle izah edilmeye çalışılmıştır. Sözü edilen *sui generis* nitelik, DİB'i, kuruluşundan bu yana en çok tartışılan ama buna rağmen en çok büyüyen kurum haline getirmiştir. Dahası çalışmada sözü edilen 2012 yılına ait Anayasa Mahkemesi kararı, DİB'in sistem içindeki önemini daha da pekiştirmiştir. Çünkü Anayasa Mahkemesi bu kararıyla laiklik ilkesine ilişkin geleneksel içtihadından önemli bir sapma ortaya koymuş ve dinî hizmetler vermeyi, Devletin pozitif yükümlülüğünün zorunlu bir sonucu olarak değerlendirmiştir. DİB, bunca eleştiri ve tartışmaya rağmen, din ile devlet arasındaki 'karşılıklı bağımlılık' ilişkisinin bir ürünü olarak büyümüş ve her zaman korunagelmıştır.

Kaynakça

Ahmad, Feroz. *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*. 2. Baskı. İstanbul: Hil Yayın, 1996.

Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Genel Müdürlüğü. 6002 Sayılı Kanun Tasarı Metni ve Gerekçesi. 16.03.2010. <https://www2.tbmm.gov.tr/d23/1/1-0833.pdf>. erişim: 13.06.2019.

Başgil, Ali Fuat. *Din ve Laiklik*. 8. Baskı. İstanbul: Yağmur yayınları, 2007.

Berkes, Niyazi. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. 7. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Ekim 2004.

Bilimer, Vehbi. *Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Tasarısı Hakkında Mütalaa*. İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1963.

Bozan, İrfan. *Devlet İle Toplum Arasında Bir Okul: İmam Hatip Liseleri Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı*. 1. Baskı. İstanbul: Tesev Yayınları, Mart 2007.

Bulut, Mehmet. "Diyanet İşleri Başkanlığının Kuruluş Yılları". *Diyanet Aylık Dergi- Diyanet Özel Sayısı*, (Mart 2014): 6-11.

Bulut, Mehmet. "Teşkilatımıza 'Diyanet' Adı Nasıl Verildi?". *Diyanet Aylık Dergi* 325 (22.01.2018). Erişim: 15.09.2018.
<http://www.diyandergi.com/diyanet-arsivi/item/2351-teskilatimiza-diyandet-adi-nasil-verildi>.

Din İşleri Yüksek Kurulu. 30.12.1980 tarihli ve 77 sayılı ve 3 Aralık 1993 tarih ve 6 sayılı Kararı. Erişim: 28.10.2018.
<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=400542>.

Diyanet İşleri Başkanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı. İstatistikler. <https://stratejigelistirme.diyandet.gov.tr/sayfa/57/istatistikler>. Erişim: 13. 06. 2019.

Erdoğan, Mustafa. "1982 Anayasasında Din Özgürlüğü". *Liberal Düşünce* 18 (2000). Erişim: 30.10.2018.
http://www.libertedownload.com/ldt/din%20hurriyeti/Mustafa_Erdogan_Anayasa.pdf.

Eroğul, Cem. *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*. Ankara: İmge Kitabevi, 1990.

Fendoğlu, Hasan Tahsin. "Alevilik ve Yeni Anayasa (Anayasal Perspektif)". *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 4/1 (2013): 1-34.

Gözyaydın, İştar. *Diyanet: Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi*. 2. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.

Kara, İsmail. "Din ile Devlet Arasında Sıkışmış Bir Kurum: Diyanet İşleri Başkanlığı". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2000): 29-55.

Koçak, Cemil. "Siyasal Tarih (1923-1950). *Türkiye Tarihi 4- Çağdaş Türkiye (1908-1980)*. 10. Baskı. İstanbul: Cem Yayınevi, 2008.

Kodamanoğlu, M. Nuri. "Laik Devlet Düzenimizin İlk Yasal Dayanağı". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 8 (1991):643-646.

Köker, Levent. *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*. 8. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.

Kutlu, Sönmez. "Diyanet İşleri Başkanlığı ve İslamiçi Dini Gruplarla (Mezhep ve Tarikatlar) İlişkileri" *Dini Araştırmalar* 12/33 (Ocak-Nisan 2009): 107-127.

Mardin, Şerif. *Türkiye'de Din ve Siyaset*. 8. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Nal, Sabahattin. "Demokrat Parti'nin 1950-54 Dönemi Din Siyaseti". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 60/3 (2005): 137-171.

Özek, Çetin. *100 Soruda Türkiye'de Gerici Akımlar*. İstanbul: Gerçek Yayınları, 1968.

- Savcı, Bahri. "Diyanet İşleri Teşkilatının Gelişmeleri". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 3/22 (1967): 85-102.
- Tanör, Bülent & Yüzbaşıoğlu, Necmi. *1982 Anayasası'na göre Türk Anayasa Hukuku*.4. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, Ekim 2002.
- Torun, Esmâ. "II. Dünya Savaşı Yıllarında Laiklik Uygulamaları: Değişimin İlk İşaretleri". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 29-30 (Mayıs-Kasım 2002):143-158.
- Turan, İbrahim. "AB Sürecinde Diyanet İşleri Başkanlığı: Özerklik ve Temsil Sorunu Bağlamında Bir Değerlendirme". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2011): 127-156.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. *T.C. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi Kırk İkinci Birleşim*. 11.04.1961. Cilt: 3. Erişim: 30.09.2018, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TM_/d00/c003/tm_00003042.pdf.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. "TBMM Zabıt Ceridesi Devre 2 İkinci içtima 1.Cilt :7". Erişim: 10.08.2018. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d02/c007/tbmm02007002.pdf>:21.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. *Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Yedinci Büyük Kurultay Tutanağı*, (Ankara 1948). Erişim: 14.10.2018.https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/e_yayin.eser_bilgi_q?ptip=SIYASI%20PARTI%20YAYINLARI&pdemirbas=197603391.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. *Millî Güvenlik Konseyi Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu Raporu 1/463 M.G. Konseyi 1/397*. S.

Sayı: 450. 24 Eylül 1982/64. Erişim: 10.12.2018.

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MGK_/d01/c007/mgk_01007118ss0450.pdf

Türkiye Büyük Millet Meclisi. *T.C. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi Kırk Üçüncü Birleşim*. 12.04.1961. Cilt: 3. Erişim:30.09.2018.

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TM_/d00/c003/tm_00003043.pdf.

Türkiye Büyük Millet Meclisi. *Tarihe Düşülen Notlar-1:Yasama Yılı Açılışlarında Cumhurbaşkanlarının Konuşmaları – 1*. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları, Aralık 2011.

Uzun, Hakan. “İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1947 Olağan Kurultayı”.*Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 12/25 (Güz 2012):101-139.

Yıllara Göre Diyanet İşleri Başkanlığı Bütçesi.

<https://www.verikaynagi.com/grafik/yillara-gore-diyamet-isleri-baskanligi-butcesi/> . Erişim: 13. 06. 2019.

Mahkeme Kararları

Anayasa Mahkemesi. 21.10.1971 tarih ve E. 1970/53, K. 1971/76 sayılı Karar. *Resmi Gazete*. Tarih/sayı:15.6.1972/14216.

Anayasa Mahkemesi. 18.12.1979 tarih ve E.1979/25, K.1979/46 sayılı Karar. *Resmi Gazete*. Tarih/sayı:11.5.1980/16985.

Anayasa Mahkemesi. 11.02.1987 tarih ve E. 1986/12, K. 1987/4 sayılı Karar. *Resmi Gazete*. Tarih/sayı: 21.11.1987.

Anayasa Mahkemesi. 7.3.1989 tarih ve E. 1989/1, K. 1989/12 sayılı Karar. *Resmi Gazete*. Tarih/sayı: 05.07.1989-20216.

Anayasa Mahkemesi. 23.11.1993 tarih ve E. 1993/1, K. 1993/2 sayılı Siyasî Parti Kapatma Kararı. *Resmi Gazete*. Tarih/sayı: 14.02.1994-21849.

Anayasa Mahkemesi. 16.1.1998 tarih ve E. 1997/1, K. 1998/1 sayılı Siyasî Parti Kapatma Kararı. *Resmi Gazete* tarih/sayı: 22.02.1998 22.11.2001-23266.

Anayasa Mahkemesi. 26.2.1999 tarih ve E. 1997/2, K. 1999/1 sayılı Siyasî Parti Kapatma Kararı. *Resmi Gazete* tarih/sayı: 22.11.2001-24591.

Anayasa Mahkemesi. 22.6.2001 tarih ve E. 1999/2, K. 2001/2 sayılı Siyasî Parti Kapatma Kararı. *Resmi Gazete*. Tarih/sayı: 05.01.2002-24631.

Anayasa Mahkemesi. 30.7.2008 tarih ve E. 2008/, K. 2008/2 sayılı Siyasî Parti Kapatma Kararı. *Resmi Gazete*. Tarih/sayı: 24.10.2008-27034.

Anayasa Mahkemesi. 20.9.2012 tarih ve E. 2012/65/, K. 2012/128 sayılı Karar. *Resmi Gazete*. Tarih/sayı: 18.04.2013-28622.

Anayasa Mahkemesi. 13.12.2017 tarih ve E. 2016/7/, K. 2017/171 sayılı Karar. *Resmi Gazete*. Tarih/sayı: 17.1.2018 – 30304.

